

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาประเทศไทย

ศ.นพ.ประเวศ วะสี

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาประเทศไทย

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาประเทศไทย

ศ.นพ. ประเวศ วะสี เขียน

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๔๖ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๒๕ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
ประเวศ วะสี.

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย. --
กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๖.

๖๔ หน้า

๑. พุทธศาสนากับสังคม. I.ชื่อเรื่อง.

๒๕๔.๓๑๑๗๘๓

ISBN ๙๗๔-๗๒๓๓๓-๗๐-๓

บรรณาธิการบริหาร รุติมา คุณเตียรานนท์
กองบรรณาธิการ สมพร สมบูรณ์ศิริพันธ์ สุเนตร รุ่งแจ้งสุวรรณ
การตลาด อภาวดี งามขำ ประโรม คณานุรักษ์ ชิชณพงค์ แสงดา
บัญชี บัวลี พาพิณีจ
แบบปก เซาว์ อัครวเรืองอนันต์
รูปเล่ม บุศรินทร์ อังศกุลชัย

มูลนิธิโกมลคีมทอง สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ ถ.พรานนก บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๑๑-๐๗๗๔, ๐-๒๔๑๒-๐๗๔๔, ๐-๒๘๖๖-๕๕๕๗ โทรสาร
๐-๒๘๔๘-๘๗๕๖ e-mail : komol@komol.org สั่งซื้อหนังสือ
book@komol.org • ดำเนินการผลิต บริษัท เฟื่องฟ้า พรินติ้ง จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๘๘๕-๒๓๐๐-๓ • จัดจำหน่ายโดย บริษัท เคล็ดไทย จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๒๒๕-๔๕๓๖-๔

www.komol.org

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา กับการพัฒนาประเทศไทย

ศ.นพ. ประเวศ วะสี

จัดพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก

เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์

มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์

มูลนิธิโกมลคีมทอง

กระทรวงศึกษาธิการ ออกใบอนุญาตให้ เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๑๔
เลขที่อนุญาตที่ ต. ๑๔๔/๒๕๑๔

กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้ เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๖
เลขทะเบียนลำดับที่ ๗๖๓

คณะกรรมการ

นายสัญญา ธรรมศักดิ์

นายป๋วย อึ๊งภากรณ์

ประธานกรรมการก่อตั้ง (ถึงแก่อสัญกรรม)

รองประธานกรรมการก่อตั้ง (ถึงแก่อนิจกรรม)

๑. นายอุดม เย็นฤดี	ประธานกิตติมศักดิ์
๒. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	ประธานกรรมการ
๓. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ์	กรรมการเหรัญญิก
๔. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	กรรมการที่ปรึกษากฎหมาย
๕. นางสาวรสนา ไตสีตระกูล	กรรมการผู้จัดการ
๖. นางสาวจิตติมา คุณศิริานนท์	กรรมการผู้ช่วยผู้จัดการ
๗. พระไพศาล วิสาโล	กรรมการ
๘. นายกรุณา กุศลาลัย	กรรมการ
๙. นายเกษมสันต์ วีระกุล	กรรมการ
๑๐. นายนริศ ชัยสูตร	กรรมการ
๑๑. นายแพทย์บัญญัติ พงษ์พานิช	กรรมการ
๑๒. นายประกอบ คุปรัตน์	กรรมการ
๑๓. นายแพทย์ประพจน์ เกตรากาศ	กรรมการ
๑๔. นายแพทย์ประเวศ วะสี	กรรมการ
๑๕. นายพิภพ ธงไชย	กรรมการ
๑๖. นายสรรพลสิทธิ์ คุ้มประพันธ์	กรรมการ
๑๗. นางสาวอรศรี งามวิทยาพงศ์	กรรมการ
๑๘. นายอุทัย คุลยเกษม	กรรมการ
๑๙. นายพิภพ อุดมอิทธิพงศ์	กรรมการ
๒๐. นางสาววิพรรณ ศรีเพ็ญจันทร์	กรรมการเลขานุการ

มูลนิธิโกมลคีมทอง จัดตั้งขึ้นเมื่อปี ๒๕๑๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อกระตุ้นเตือนและสนับสนุนให้บุคคลมีความเสียสละเพื่อสังคม มีอุดมคติ เป็นผู้นำในทางที่ถูกต้องตามแบบอย่างของครูโกมล คีมทอง ผู้สูญเสียชีวิตเมื่อปี ๒๕๑๔ ขณะอุทิศตนเป็นครูอยู่ในถิ่นทุรกันดาร

สารบัญ

	หน้า
ประเทศไทยที่ร่มเย็นเป็นสุข	๓
มิจนาพัฒนากับสัมมาพัฒนา	๕
สังคัมสมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์	๑๐
ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย	๑๕
๑. การสร้างความมุ่งมั่นร่วมกัน	๑๖
๒. ส่งเสริมวิถีคิดแบบพุทธ	๑๘
๓. ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการ	๒๔
๔. ส่งเสริมวิปัสสนากรรมฐาน	๒๗
๕. ส่งเสริมการฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัว แบบต่างๆ	๒๘
๖. ยุทธศาสตร์พลังพระอรหันต์	๓๒
๗. การวิจัยและพัฒนาระบบพระพุทธศาสนา	๓๖
ปัจฉิมกถา	๕๑

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนา
กับการพัฒนาประเทศไทย

๑. ประเทศไทยที่รุ่มเย็นเป็นสุข

พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์ ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของชาติ ซึ่งถือเป็นทรัพยากรอันทรงคุณค่ายิ่ง โจทย์ก็คือคนไทยจะสามารถใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยังให้เกิดความรุ่มเย็นเป็นสุขได้อย่างไร ในสังคมสมัยใหม่ เราคงไม่สามารถดิ่งสังคมไปเป็นสังคมสมัยเก่าได้ เราอยู่ท่ามกลางกระแสโลกที่หมุนแรงและเร็ว สลับซับซ้อนและโกลาหล (chaos)

ความผันแปร การเสียสมดุล และสภาวะวิกฤต
ย่อมเกิดได้อย่างง่ายดาย ถ้าประเทศไทยโดยรวม
ขาดปัญญาที่จะบูรณาการตัวเองและที่จะเผชิญ
กับแรงกระแทกที่มาจากภายนอก ในการนี้การ
คิดและทำแบบแยกส่วนจะทำให้เสียสมดุล และ
วิกฤตได้ง่าย ในการพัฒนาแม้เราจะต้องใช้เส้น
ทางหลายเส้นเป็นพหุมรรคา เพื่อป้องกันการ
สะดุดหรือติดตันอยู่ในเส้นใดเส้นหนึ่งก็จริง แต่
พหุมรรคานั้นควรรวมลงในมัชฌิมาปฏิปทาและ
การพัฒนาอย่างบูรณาการ พุทธศาสนามีความ
เป็นเอกในมัชฌิมาปฏิปทาและบูรณาการ พระ-
พุทธศาสนาก็เป็นสมบัติของประเทศไทยอยู่แล้ว
แม้จะพร่องไปแต่ก็ยังฝังตัวอยู่ ง่ายที่จะนึกถึง
และสื่อสารให้นึกถึง น่าจะถึงคราวที่สังคมไทยจะ
ต้องเจียรระไนรัตนห่ออันฝังอยู่ในโคลนตมแห่งวัตถุนิยมวิสัย
ขึ้นมาใช้เพื่อสร้างความเจริญอย่าง

แท้จริงให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข สมกับที่พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์ และประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของชาติ

๒. มิจฉาพัฒนากับสัมมาพัฒนา

การจะบรรลุความอยู่เย็นเป็นสุขได้ จะต้องมีความถูกต้องทุกๆ ประการ ถ้าการพัฒนาไม่ถูกต้อง หรือเป็นมิจฉาพัฒนาก็จะนำไปสู่การอยู่ร้อนนอนทุกข์ เรื่องการพัฒนานี้จึงต้องช่วยกันดูให้ดี ๆ สักแต่พูดว่าพัฒนาๆ เฉยๆ ไม่ได้ เพราะจะหลุดเข้าไปสู่มิจฉาพัฒนาได้ง่ายๆ เพราะทั้งโลกเต็มไปด้วยอวิชชาทำให้พลัดเข้าไปในโมหภูมิได้ง่ายๆ ลองกลับไปอ่านพระราชนิพนธ์เรื่อง พระมหาชนก หลายๆ เทียวแล้วก็จะเข้าใจ ในพระมหาชนกจะเห็นได้ว่า มิจฉาพัฒนากับสัมมาพัฒนา

เป็นอย่างไร ซึ่งจะสรุปได้ย่อพอเข้าใจดังนี้

๑. เรื่องล่ำที่พระมหาชนกกับพ่อค้า ๗๐๐ คน
นั่งไปนั้น มุ่งจะไปสุวรรณภูมิเพื่อแสวงหาความ
ร่ำรวย เรียกว่า *ขับเคลื่อนด้วยความโลภ* เมื่อ
ออกสู่ทะเลใหญ่คลื่นลมแรง เรือจึงอัปปางลง

๒. พ่อค้า ๗๐๐ คน อ้อนวอนให้เทวดาช่วย
(ไม่คิดพึ่งตนเอง) แล้วตายหมด พระมหาชนกไม่
อ้อนวอนเทวดา ทาน้ำมันตัวเองจะได้ลอยตัวได้
ทน เตรียมกระโดดให้ไกล จะได้ไม่ถูกเรือที่กำลัง
จมดูดให้จมไปด้วย ตรงนี้คือ *การพึ่งตนเอง*

๓. พระมหาชนกมองไม่เห็นฝั่ง ก็ยังว่ายอยู่
ไม่ยอมหยุด ตรงนี้คือ *ความเพียรอันบริสุทธิ์* คน
ส่วนใหญ่เมื่อมองไม่เห็นความหวังก็หยุดเสีย ไม่
ยอมทำอะไร เมื่อหยุดเสียแล้วก็มีแต่ตาย เสร็จ
แล้วมีเทวดามาช่วย เทวดามาช่วยหมายถึงความ

มหัศจรรย์เกิดขึ้นได้โดยไม่คาดหมาย ภาษาสมัยใหม่จากทฤษฎีความซับซ้อน เขาเรียกว่า “การผุดบังเกิด” (Emergence) ซึ่งหมายถึงว่า ถ้าทำเหตุปัจจัยให้ถึงพร้อม สิ่งดีๆ จะเกิดขึ้นได้เหนือความคาดหมายและเกิดขึ้นทันทีทันใด

อย่างประเทศไทยไม่มีใครคาดหมายว่าจะเกิดความร่มเย็นเป็นสุขได้ แต่ถ้าช่วยกันทำสิ่งที่ถูกต้อง ความมหัศจรรย์เกิดขึ้นได้อย่างทันทีทันใด

๔. ที่เมืองมิถิลา คนทั้งหลายตั้งแต่มหาอุปราชา จนถึงคนเลี้ยงม้า โดยเฉพาะพวกอำมาตย์ล้วนตกอยู่ใน โมหภูมิ โมหภูมิ คือ ภูมิที่โง่เขลาไม่รู้ว่าอะไรดีอะไรไม่ดี ทำให้เกิดการพัฒนาผิดๆ เกิดสภาพ เมืองอวิชชา มีความชั่วช้าต่างๆ เต็มไปหมด

๕. มีเรื่องอวิชชาอย่างหนึ่ง คือ คนอยากกินมะม่วง แล้วเลยโค่นต้นมะม่วงมากินกัน ได้แก่

การทำลายทรัพย์สินเอามากินมาใช้กันเสียหมด
อีกหน่อยก็ไม่มีอะไรจะกิน แทนที่จะ *อนุรักษ์* และ
เพิ่มทุนทรัพย์สินธรรมชาติ จะได้มีกินมีใช้อย่าง
ยั่งยืน

๖. มีการกล่าวถึง *มหาวิชาลัย* วิชาเป็น
คำทางพุทธศาสนา หมายถึงปัญญา ต่างจากวิชา
และวิทยาซึ่งหมายถึงความรู้ ความรู้หมายถึงรู้
เป็นเรื่องๆ แต่ปัญญาหมายถึงรู้ทั้งหมด รวมทั้ง
รู้ตัวเองด้วย เมื่อรู้ทั้งหมดและรู้ตัวเองด้วยก็
สามารถจัดความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับผู้อื่น
และสิ่งอื่นด้วย ตรงนี้คือศีลธรรมจริยธรรม ใน
ปัญญาจึงมีศีลธรรมอยู่ด้วยเสมอ แต่ความรู้
ไม่แน่ว่ามี ส่วนใหญ่ไม่มี มหาวิชาลัยจึงไม่
สามารถป้องกันไม่ให้คนทั้งหมดตกเข้าไปอยู่ใน
โมหภูมิได้ แต่มหาวิชาลัยคือการศึกษาที่ทำให้
เกิดปัญญาเพื่อไปพ้นโมหภูมิ

จากพระราชนิพนธ์พระมหาชนกจะเห็นได้ชัดเจนว่า มิจฉาพัฒนาคืออะไร สัมมาพัฒนาคืออะไร โลกขณะนี้ขับเคลื่อนด้วยโลกจริตที่เอาเงินเป็นใหญ่ จึงนำไปสู่วิกฤตการณ์ทั่วโลก นักปราชญ์ฝรั่งก็พูดกันว่าอารยธรรมตะวันตก ซึ่งเป็นอารยธรรมวัตถุนิยมบริโภคนิยมจะนำโลกทั้งโลกเข้าไปสู่สภาวะวิกฤต ประเทศไทยจะเกิดความรุ่มเย็นเป็นสุขได้ต้องเข้าใจโมหภูมิและมิจฉาพัฒนา แล้วหันกลับไปหาวิชาหรือปัญญาและสัมมาพัฒนา

ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีพระมหาชนกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นปรัชญาการพัฒนาที่ลึกซึ้ง เป็นสัมมาทิฏฐิและสัมมาพัฒนา อาจกล่าวว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

การพัฒนาไปสู่ความร่มเย็นเป็นสุขจึงต้อง
อาศัยการมีสัมมาทิฏฐิและสัมมาพัฒนา

๓. สังคมสมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็น มนุษย์

ศาสนาใหญ่ ๆ เกิดขึ้นประมาณ ๒ - ๓ พันปี
ก่อน เราไม่อาจและไม่ควรดึงสังคมไปเป็นสังคม
สมัยเก่า แต่ความเป็นสมัยใหม่ควรจะเป็นสมัย
ใหม่อย่างมีปัญญา ไม่ควรจะเป็นสมัยใหม่อย่าง
โง่เขลาและเข้าไปสู่การทำลาย ศาสนาเป็นภูมิ
ปัญญาใหญ่ของมนุษย์ในการเข้าถึงความดีสูงสุด

มนุษย์เป็นสัตว์ สัตว์ย่อมมีความเห็นแก่ตัว
และมีการแย่งชิงกัน ทำร้ายกัน ชวากัน เป็น
ธรรมดาอย่างสัตว์ แต่ศาสนาสอนให้ทำดีและ
มีวิธีการเข้าถึงความดีสูงสุด ซึ่งเข้าถึงได้จริง
ศาสนาสอนว่า ความดี คือ

- การไม่ทำบาปทั้งปวง
- การทำดีให้ถึงพร้อม
- การทำจิตให้บริสุทธิ์

ไม่มีศาสนาไหนเลยที่สอนว่าจงไปแย่งชิงผู้อื่น หรือจงทำกำไรสูงสุด มีแต่สอนตรงข้ามว่า จงรักผู้อื่น จงมีการเอื้อเพื่อแบ่งปัน จงอย่าเบียดเบียนผู้อื่น จงลดกิเลสตัณหา ศาสนามีวิธีการปฏิบัติที่สามารถลดความเห็นแก่ตัวจนหมดกิเลสตัณหาโดยสิ้นเชิงก็ได้ มนุษย์สามารถมีความดีได้ถึงขนาดนั้น คือ

- แบ่งปันผู้อื่น = ทาน
- ไม่เบียดเบียนกัน = ศีล
- ลดความเห็นแก่ตัว = ภาวนา

แก่นของทุกศาสนา คือ ทาน ศีล ภาวนา

ศาสนาต่างจากศีลธรรมธรรมดา คือ มีโลก-
กุตตรธรรม หรือธรรมที่ไปพ้นมิติทางวัตถุ หรือที่
เรียกว่ามิติทางจิตวิญญาณ (spiritual) คือการที่
จิตหลุดจากความคับแคบในตัวเอง ไปสู่ความ
จริงตามธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ หรือบรรลุถึงความ
มีจิตใหญ่ ทำให้มีอิสรภาพ ประสบความงาม เกิด
มิตรภาพอันไพศาล และมีความสุขอย่างยิ่งยวด

ความสุขจากการที่จิตเข้าถึงความดีเป็นสุข
สูงสุด ที่เรียกกันว่า ความสุขทางจิตวิญญาณ
(spiritual happiness) ซึ่งจะรู้ได้จากการเคยมี
ประสบการณ์ด้วยตัวเองเท่านั้น ไม่อาจอธิบายให้
เข้าใจได้ด้วยภาษาใดๆ วัตถุให้ความสุขได้ในช่วง
ที่ทำให้พ้นจากความบีบคั้นจากความขาดแคลน
เท่านั้น การมีมากขึ้นๆ ไม่สามารถเข้าถึงความ
สุขที่แท้จริงได้ มักเกิดตรงข้าม คือ ความโลภนำ

ทุกข์มาให้

มนุษย์ขาดความดีไม่ได้ ความดีทำให้เกิดความสมบูรณ์ในตัวเอง เมื่อมนุษย์มีแต่มิติทางวัตถุ แต่ขาดมิติทางเบื้องสูงของจิตใจก็ทำให้ขาดความสมบูรณ์ รู้สึกว่าชีวิตไม่เต็ม ต้องไปหาอะไรมาเติม เช่น ยาเสพติด ความฟุ่มเฟือย ความรุนแรง อันเป็นพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่สัมพันธ์กับอารยธรรมวัตถุนิยม

ในประเทศตะวันตกขณะนี้ จากความอึดตัวของวัตถุนิยมและการพบด้วยตัวเองว่าวัตถุไม่สามารถให้ความหมายที่ลึกซึ้งแก่ชีวิตและให้ความสุขที่แท้จริง จึงกำลังเกิดคลื่นความสนใจในเรื่องจิตใจในระดับสูงมากขึ้น จะเรียกว่าศาสนาหรือไม่ก็ตาม

ประเทศไทยยังมีคนที่ยากจนขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต แต่ในการแก้ไขความ

ยากจน ไม่ควรจะพัฒนาทางวัตถุหรือเรื่องเงินๆ
ทองๆเท่านั้น เพราะจะหลุดไปเป็นสังคมวัตถุนิยม
บริโภคนิยมสุดโต่งแบบที่เกิดขึ้นกับสังคมตะวัน
ตกมาแล้ว ควรจะนำศาสนธรรมเข้ามาสู่การ
พัฒนา เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ระหว่าง
มนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
และการพัฒนาจิตใจให้ลดความเห็นแก่ตัวลงไป
ให้มากที่สุด ซึ่งจะทำให้คนทั้งหลายได้พบความ
สุขอย่างแท้จริง และยิ่งส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน
ด้วยสันติ

โดยที่เรื่องการพัฒนาจิตใจให้เข้าถึงความดีสูง
สุดมีแต่ในมนุษย์เท่านั้น สัตว์ไม่มี ความเป็น
มนุษย์คือความเป็นผู้มีจิตใจสูง สังคมสมัยใหม่ที่
มีความเป็นมนุษย์สูงจึงอาจเรียกว่าเป็นสังคม
สมัยใหม่ที่มีหัวใจของความเป็นมนุษย์

ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนา ประเทศไทย

ที่กล่าวเฉพาะพุทธศาสนาไม่ได้แปลว่าไม่
เคารพศาสนาอื่น ท่านอาจารย์พุทธทาสมอบ
มรดกไว้ให้ ๓ ข้อ คือ

๑. ขอให้ศาสนิกของแต่ละศาสนาเข้าถึง
หัวใจของศาสนาของตนๆ
๒. ขอให้มีความร่วมมือกันระหว่างศาสนา
๓. ขอให้ช่วยให้มนุษย์ถอนตัวจากวัตถุนิยม

หัวใจของศาสนา คือ โลกุตตรธรรมหรือ
ธรรมชาติที่อยู่เหนือโลกทางวัตถุ การถอนตัว
จากวัตถุนิยมก็คือการเข้าสู่ภาวะทางจิตใจที่สูง
กว่าโลกทางวัตถุ

หลักการทั้ง ๓ ข้อนี้ ควรที่ศาสนิกของทุก
ศาสนาจะนำไปใช้

ที่กล่าวเฉพาะพุทธศาสนาในที่นี้ เนื่องจาก
เป็นพื้นฐานของสังคมไทย แต่เป็นไปโดยนัยที่
คำนึงถึงความร่วมมือกันระหว่างศาสนาด้วย

ถ้าจะมียุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการ
พัฒนาประเทศไทย แล้วขอเสนอดังนี้

๑. การสร้างความมุ่งมั่นร่วมกัน

การจะทำอะไรให้มีพลัง ต้องสร้างความมุ่ง
มั่นร่วมกันทั้งชาติ สำนักงานพระพุทธศาสนา

แห่งชาติ และกรมการศาสนา ควรจะร่วมกับ
ประชาคมชาวพุทธธรรงค์ในการสร้างความมั่ง
มั่นร่วมกันในการนำศาสนธรรมในพระพุทธ
ศาสนามาใช้ในการพัฒนาประเทศ ต้องทำการ
สื่อสารโดยสื่อทุกประเภทและจัดการประชุมใน
รูปต่างๆ ให้ผู้คนได้มาระดมความคิดกัน ใน
การสื่อสารต้องอาศัยศิลปินและนักครีเอทีฟ ที่
สามารถสื่อเข้าถึงจิตใจของผู้คน ควรมีนวนิยาย
บทละคร ภาพยนตร์ ที่เข้าถึงสังคมทั้งประเทศ ที่
จะมีความมั่งมั่นร่วมกันในเรื่องพระพุทธศาสนา
กับการพัฒนาประเทศ ต้องทำโดยสุภาพ และงาม
ไม่ควรจะทำโดยลักษณะการใช้ความก้าวร้าวกดดัน
ซึ่งจะทำให้คนปฏิบัติเสื่อมมากขึ้น

๒. ส่งเสริมวิธีคิดแบบพุทธ

โดยมากจะนำเอาเฉพาะเนื้อหาในพระไตรปิฎกมาพูดมาสอนกัน แต่ถ้าสังเกตดูให้ดี วิธีคิดหรือวิถีคิดในพุทธธรรมไม่เหมือนกับวิธีคิดที่มีกันอยู่ทั่วไปในโลก วิธีคิดที่มีอยู่ทั่วไปเป็น การคิดแบบตายตัว แยกส่วน และ สดุดัง หรือคิดแบบดิจิทัล คือ ถ้าไม่ 0 ก็เป็น 1 ถ้าเป็น 1 ก็ไม่ใช่ 0 การที่ประธานาธิบดีบุชพูดว่า “ถ้าคุณไม่ใช่พวกเรา คุณก็เป็นพวกผู้ก่อการร้าย” เป็นตัวอย่างที่ดีของการคิดแบบนี้ คือไม่เหลือที่ไว้สำหรับความเป็นกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา

เมื่อผมเป็นประธานคณะกรรมการพัฒนาประชาธิปไตย มีนักข่าวถามผมว่า “อาจารย์หัวใจไหม” ผมตอบว่า “ไม่” เขาก็ถามซ้ำว่า “จ้ะ อาจารย์ก็เต็มไปด้วยความหวังสิ” ผมตอบว่า

“เปล่า” เขาก็งง เพราะเขาคุ่นเคยอยู่กับว่าถ้าไม่
ใช้อย่างนี้ก็ต้องเป็นอย่างโน้น ถ้าเป็นอย่างโน้นก็
ต้องไม่ใช้อย่างนี้ ส่วนผมนั้นคิดว่ามันก็เป็นไป
ตามเหตุปัจจัย ตรงนี้เรียกว่า คิดแบบมัชฌิมา
ปฏิปทา

การคิดแบบแยกส่วนเป็นปัญหาที่ร้ายแรงของ
มนุษย์

- เพราะไม่ตรงต่อธรรมชาติความจริง ซึ่ง
เชื่อมโยงและเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย
- เพราะจะเกิดการ “เสื่อมปลาย” ของบริบท
ทั้งหมดซึ่งใหญ่โตและหลากหลายให้เร็วเป็น
“ส่วนสุด” ที่ไม่มีทางไป คือตีบตัน นอกจาก
ปะทะกันหรือแตกหัก
- เพราะฉะนั้นจึงนำไปสู่การแยกขั้ว แยก
ข้าง เป็นของเขาของเรา แล้วเข้าไปสู่ความขัดแย้ง

และความรุนแรง

• เพราะคิดแบบแยกส่วน จึงคิดแยกตัวเรา
จากคนอื่น และจากธรรมชาติแวดล้อม ยึดมั่นใน
ตัวตน เอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง หรือเห็นแก่ตัว
ก่อความเดือดร้อนให้ตัวเองและผู้อื่น

• เพราะการคิดที่ไม่ตรงต่อธรรมชาติความ
เป็นจริง จึงเข้าไปติดอยู่ในความคับแคบในตัวเอง
ถูกบีบคั้น หรือเกิดความทุกข์ เป็นวิถีคิดที่นำไป
สู่ความทุกข์

• เพราะการคิดแบบนี้ทำให้ติดขัดทางปัญญา
การคิดแยกขั้วเป็นบวกเป็นลบก็เปรียบประดุจอณู-
ภาคโปรตอนที่มีประจุเป็นบวก และอิเล็กตรอน
ซึ่งมีประจุเป็นลบ ซึ่งไม่สามารถเคลื่อนไปได้ไกล
จะถูกประจุตรงข้ามจับไว้ ส่วนนิวตรอนซึ่งเป็น
กลางสามารถทะลุทะลวงไปได้โดยไม่ติดขัด การ
คิดแบบเป็นกลางจะสามารถทะลุทะลวงทาง

ปัญญาไปสู่ความจริงทั้งหมดได้ เป็นต้น

การคิดและทำอะไรแบบแยกส่วนจะนำไปสู่การเสียสภาวะสมดุลและเกิดสภาวะวิกฤตเสมอ เช่น การพัฒนาเฉพาะเศรษฐกิจก็จะกระทบจิตใจครอบครัว ชุมชน สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม จนเสียสมดุลและวิกฤต

การคิดแบบเป็นกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทานั้น ไม่ใช่อยู่ตรงกลางระหว่างดีกับชั่ว หรือมากกับน้อย หรือดำกับขาว อะไรแบบนั้น เพราะนั่นก็เป็น การตายตัว การคิดแบบเป็นกลางเกิดจากการสังเกตธรรมชาติ และพบอย่างนี้

• สรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเป็นอนิจจัง คือล้วนเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรอยู่ในภาวะสถิตเป็นนิจ (นิจจัง) ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

- การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยที่
หนุนเนื่องไม่ขาดตอน

- ทุกอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัย เรียกว่า
อิทัปปัจจยตา ไม่มีอะไรมีหรือไม่มี ตายตัวเป็น
เอกเทศ

- เมื่อทุกอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัยจึงไม่
มีตัวตน (อนัตตา) เป็นเอกเทศ

- การยึดมั่นว่ามีความตายตัว (นิจจัง) มีตัว
ตน (อัตตา) จึงนำไปสู่ความขัดแย้งกับความเป็น
จริง ความขัดแย้งทำให้เกิดความบีบคั้น หรือ
ทุกข์ตา

- ที่ทางพุทธพุดถึงลักษณะ ๓ อย่าง หรือ
ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพราะอาศัย
การคิดแบบอิทัปปัจจยตา หรือความเป็นกระแส
ของเหตุปัจจัย ดังที่กล่าวมาจะนี้

- การคิดแบบอิทัปปัจจยตานี้คือ การคิดแบบเป็นกลางตามธรรมชาติหรือมัชฌิมาปฏิปทา การคิดแบบนี้ทำให้เกิดอิสรภาพ หรือการเคลื่อนไหวไหลเลื่อนอย่างอิสระ (free flow) ไม่ถูกบีบคั้นจากความขัดแย้งระหว่างตัวเรากับความเป็นจริง เมื่อไม่ถูกบีบคั้นก็มีความสุข

- การคิดแบบเป็นกลางจึงทำให้เกิดอิสรภาพ และความสุข เพราะสอดคล้องกับธรรมชาติและกฎของธรรมชาติ

คนโดยทั่วไปจะคิดแบบตายตัว แยกส่วน และสุดโต่ง จึงเข้าไปสู่ความขัดแย้ง ความบีบคั้น ความทุกข์ และความรุนแรง ไม่สามารถบรรลุความจริงตามธรรมชาติ

วิธีคิดแบบพุทธ จึงเป็นวิธีแห่งปัญญา อิสรภาพ และความสุข

ชาวพุทธหรือผู้ที่สนใจพุทธศาสนา ควรพยายามทำความเข้าใจวิถีคิดแบบพุทธ จะทำให้บรรลุความจริงตามธรรมชาติ ความงาม มิตรภาพอันไพศาล อิศรภาพ และความสุขอันยิ่ง

โดยที่เรื่องนี้ยังเป็นเรื่องยากสำหรับคนทั่วไป ที่คิดแบบตายตัว แยกส่วน และสุดโต่งเสียจนเคยชิน ควรมีกลุ่มผู้สนใจวิถีคิดแบบพุทธพยายามทำความเข้าใจ และอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจวิถีคิดแบบพุทธให้แพร่หลายขยายตัวมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อสันติภาพและความสุขสวัสดิ์

๓. ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการ

ปัจจุบันมีความตระหนักมากขึ้นว่า การพัฒนาไม่ควรแยกเป็นส่วนๆ เช่น พัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ควรพัฒนาอย่างเชื่อม

โยงทุกส่วนเข้ามามีกัน เช่น เศรษฐกิจ-จิตใจ-สังคม-วัฒนธรรม-สิ่งแวดล้อม-สุขภาพ เป็นบูรณาการ เมื่อมีการเชื่อมโยงบูรณาการกันอย่างถูกต้องก็จะเกิดความสมดุลและความยั่งยืน ในความเป็นบูรณาการจิตใจจะขึ้นสูงมาก จะมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการลดละความเห็นแก่ตัวและเกิดความสุขประดุจบรรลุนิพพาน เป็นสังคมนิพพาน ศาสนาจึงเป็นแกนกลางของบูรณาการ ขาดศาสนธรรมก็บูรณาการไม่ได้

ฉะนั้น ศาสนาจึงควรบูรณาการกับการพัฒนาทุกเรื่อง เช่น ศาสนากับการเมือง ศาสนากับการศึกษา ศาสนากับการสื่อสาร ศาสนากับธุรกิจ เป็นต้น ที่เป็นรูปธรรมและเห็นได้ชัด คือ ศาสนากับการพัฒนาอย่างบูรณาการ โดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง

พื้นที่หมายถึงชุมชน ท้องถิ่น จังหวัด ซึ่ง
ขณะนี้กำลังมีการพัฒนาอย่างบูรณาการเกิดมาก
ขึ้นเรื่อยๆ พระสงฆ์ร่วมส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่ง
แวดล้อม การรวมตัวช่วยเหลือกัน การตั้งกอง
ทุนสัจจะออมทรัพย์ การป้องกันลดละยาเสพติด
การช่วยเหลือคนติดเชื่อเฮชไอวีและผู้ป่วยโรคเอดส์
การใช้วัดเป็นที่ตั้งของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือ
ของสถานีวิทย์ชุมชน เป็นต้น การที่พระสงฆ์
เข้าไปมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการพัฒนาอย่าง
บูรณาการในชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญยิ่งนัก
ทำให้ได้สัมผัสทุกข์จริงๆ ของคนปัจจุบัน และ
การปฏิบัติที่จะออกจากทุกข์เป็นการประยุกต์
พุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน และเมื่อชาวบ้านมี
ชีวิตที่ดีขึ้นก็ยิ่งเพิ่มศรัทธาในพระพุทธศาสนา
มากขึ้น ทั้งพระและฆราวาสต่างพัฒนาไปด้วย
กันตามแนวแห่งศีล สมาธิ ปัญญา ภาคปฏิบัติ

ในพื้นที่ที่จะเห็นบทบาทของศาสนากับการพัฒนา
พัฒนาง่ายกว่าในส่วนกลางข้างบน ควรจะมีการ
วิจัยว่ากำลังมีเรื่องอะไรที่ดีๆ เกิดขึ้นข้างล่างบ้าง
ทั้งโดยมหาวิทาลัยสงฆ์และมหาวิทาลัยฆราวาส
แล้วนำข้อค้นพบมาสื่อสารเผยแพร่ เป็นการ
สนับสนุนกระบวนการศาสนากับการพัฒนาอย่าง
บูรณาการให้ขยายตัวมากขึ้นสืบไป

๔. ส่งเสริมวิปัสสนากรรมฐาน

ขณะนี้มีความสนใจปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐานกันมากขึ้นทั้งในประเทศและ
ต่างประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี เพราะในโลก
ปัจจุบันเต็มไปด้วยความเครียด พหุติกรรมเบี่ยง
เบน ความรุนแรง และโรคภัยไข้เจ็บที่มาจาก
ความเครียด การเรียนวิชาอย่างเดียวโดยไม่ไป

ฝึกจิตไม่สามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นในคนสมัยใหม่ได้หรือกลับทำให้เลวร้ายยิ่งขึ้น วิปัสสนากรรมฐานช่วยให้บรรลุอิสรภาพ ความสุข การมีสุขภาพดี มีการเรียนรู้ที่ดีและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ วิปัสสนากรรมฐานจึงขาดไม่ได้สำหรับคนสมัยใหม่ ต่อไปคนไม่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะกลายเป็นคนเซย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและกรมการศาสนาควรจะทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ให้วิปัสสนากรรมฐานอยู่ในวิถีชีวิตของคนทั้งหมด

๕. ส่งเสริมการฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัวแบบต่างๆ

ในอารยธรรมวัตถุนิยมบริโภคนิยมในปัจจุบันที่ขับเคลื่อนด้วยโลกจริต ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ได้เพิ่มขึ้นอย่างสุดๆ ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งในครอบครัวและในสถานที่ทำงาน ในองค์กรต่างๆ การทำงานร่วมกันไม่ราบรื่น เต็มไปด้วยความขัดแย้ง เพราะความมี “ตัวกู-ของกู” ขึ้นสูง จึงเกิดแนวโน้มอย่างใหม่ขึ้นมาอย่างหนึ่ง คือ การฝึกอบรมเพื่อลดความเห็นแก่ตัวแบบต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี เช่น “โรงเรียนผู้นำ” ที่กาญจนบุรี มีคนไปเข้าฝึกอบรมหลายหมื่นคนแล้ว ที่โรงเรียนนี้มีปรัชญาว่า คนจะเป็นผู้นำต้องลดความเห็นแก่ตัวเพื่อรับใช้ผู้อื่น

ธ.ก.ส. ได้ส่งผู้จัดการสาขาทุกคนไปอยู่บ้านชาวบ้าน ทดลองทำงานร่วมกับชาวบ้าน การได้

สัมผัสชีวิตของคน แบบที่เรียกว่า เอาหัวใจกับ
หัวใจมาเชื่อมกัน จะเกิดความคิดความงามทุกครั้ง
ไป มนุษย์ในสมัยใหม่ล้วนเติบโตขึ้นมาโดยเอา
“เทคนิค” เป็นตัวตั้ง ไม่ได้เอา “คน” เป็นตัวตั้ง
หัวใจจึงแห้งแล้ง และติดขัดในการทำงานต่างๆ
เมื่อได้สัมผัสความเป็นมนุษย์ ความเป็นมนุษย์
ในตัวจึงถูกปลุกให้ตื่น เกิดความสุข และความ
เข้าใจในชีวิตเพื่อนมนุษย์มากขึ้น มนุษย์มีกิเลส
ก็จริงแต่ไม่ใช่ธรรมชาติด้านเดียว มนุษย์มีธรรม-
ชาติของความดีอยู่ในตัวด้วย ดังที่บางท่านใช้คำ
ว่า มีธรรมชาติของพุทธะอยู่ในตัว สังคมสมัย
ใหม่ที่โลดแล่นไปในโลกของวัตถุ ธาตุแห่งความ
เป็นพุทธะในตัวมนุษย์ถูกกลบฝังลึกลงไป แต่ก็
ขุดคุ้ยให้โผล่ขึ้นมาได้ในสภาพที่เหมาะสม

ในสมัยใหม่ การสอนแบบห้ามโน่นห้ามนี่
อย่างที่ทำในครั้งโบราณได้ผลน้อยเต็มที่ หรือ

กลับยิ่งทำให้ยากทำ เพราะสังคมเปลี่ยนไป
ความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของผู้คนก็เปลี่ยนไป แต่ไม่ได้
แปลว่าหมดหวัง ด้วยการจัดประสบการณ์ใหม่ๆ ที่
เหมาะสม มนุษย์ลดความเห็นแก่ตัว มีชีวิตใหม่-
หัวใจใหม่ได้

ควรที่องค์กรทางสังคมทั้งหมด ไม่ว่าจะ
เป็นพระหรือฆราวาส การศึกษาหรือธุรกิจ ทาง
ราชการหรือเอกชน พวกกันศึกษาวิจัยให้มากกว่ามี
การจัดประสบการณ์ใหม่ๆ อะไรบ้าง ที่ช่วยให้
มนุษย์ได้ค้นพบตัวเองและเข้าใจเพื่อนมนุษย์และ
ธรรมชาติ ลดการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางลง มี
ความรักอันไพศาลต่อเพื่อนมนุษย์และต่อธรรม-
ชาติทั้งหมด นำไปสู่อิสรภาพและความสุขอัน
ประณีต และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและสร้าง
สรรค์

ยุทธศาสตร์นี้สำคัญยิ่ง เพราะเป็นยุทธศาสตร์เปิดต่อนวัตกรรมอย่างหลากหลาย ไม่ติดกรอบของสถาบันและความเคยชินเก่าๆ ที่อ่อนล้า กระบวนการใหม่ๆ อันหลากหลายที่นำไปสู่การลดการยึดตัวตนเป็นศูนย์กลาง จะให้พลังธรรมชาติขนาดใหญ่ในสังคม ซึ่งจะมาช่วยให้สถาบันทางพระพุทธศาสนาฟื้นฟูบูรณะขึ้น

๖. ยุทธศาสตร์พลังพระอรหันต์

ถ้าประเทศไทยมีพระอรหันต์มากๆ จะเป็นพลังแห่งความร่วมมือเป็นสุขทั้งของไทยและของโลก จะเป็นพลังที่จุดการพระศาสนาไปสู่ความถูกต้อง การพระพุทธศาสนาอ่อนแอมากเพราะขาดพลังพระอรหันต์ ทั้งฝ่ายการปกครองบ้าน

เมืองและคณะสงฆ์ไม่ให้ความสำคัญหรือเมินต่อ
โลกุตตรธรรมในพระพุทธศาสนา

นิพพาน ปรม ฌม

นิพพานเป็นบรมธรรม

ถ้าไม่มีนิพพานก็ไม่จำเป็นต้องมีพุทธศาสนา
โลกุตตรธรรมเปรียบประดุจหัวรถจักรที่ดึงรถทั้ง
ขบวนให้แล่นไป เมื่อตัดโลกุตตรธรรมออกแล้ว
ขบวนรถทั้งหมดก็อ่อนกำลัง ท่านอาจารย์พุทธ-
ทาสพยายามนำโลกุตตรธรรมกลับมาพูดจากัน
ในชีวิตปัจจุบัน เช่นว่า “นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้”
“นิพพานชิมลอง” “นิพพานอยู่แค่ปลายจมูก”
จิตว่างหรือสุญญตา ฯลฯ เป็นความพยายามที่จะ
ให้ขบวนรถทางพุทธศาสนามีหัวรถจักรที่จะดึง
ให้เคลื่อนไปอย่างมีพลัง

ถ้าเปรียบเทียบกัน พระทิเบตมีการฝึกอบรม
เพื่อการบรรลุธรรมอย่างเข้ม และขณะนี้โลกได้
ประโยชน์จากพระทิเบตเป็นอันมาก เพราะ “เสน่ห์
แห่งวิมุตติธรรม” ในขณะที่การศึกษาของสงฆ์
ไทยเน้นที่ “วิชา” เป็นตัวตั้ง จริงอยู่อาจเป็น
ประโยชน์ต่อการขยับฐานะของคนจน แต่การ
ขาดพลังแห่งการบรรลุธรรมทำให้พุทธศาสนา
ไทยขาดเสน่ห์ และขาดพลังที่จะรักษาตัวเองและ
รักษาโลก

ฉะนั้น ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนาใน
ประเทศไทยที่จำเป็นและสำคัญมากคือ ยุทธ-
ศาสตร์พลังพระอรหันต์ หรือส่งเสริมให้มีพระ
อรหันต์เกิดขึ้นมากๆ ในประเทศไทย การศึกษา
ของสงฆ์ควรมุ่งสู่การบรรลุธรรม ในช่วงที่ยัง
ขาดความชัดเจน ควรมีการตั้งวิทยาลัยทางพุทธ
ศาสนาเพื่อการบรรลุธรรม โดยเรียนทฤษฎีที่

นำไปสู่การบรรลุลหรรณและฝึกฝนปฏิบัติเพื่อกการ
บรรลุลหรรณ คัดเลือกคนมาเรียนเฉพาะที่แน่นอน
ในการจะบรรลุลหรรณ เช่น อาจตั้ง “วิทยาลัยพุทธ-
ศาสนาภุริทัตโต” ในภาคอีสานอีกแห่งหนึ่ง และ
“พุทธทาสวิทยาลัย” ที่สวนโมกข์อีกแห่งหนึ่ง นี้
เป็นเพียงการยกตัวอย่างให้เป็นรูปธรรม

อำนาจสร้างพระอรหันต์ไม่ได้

ไม่ควรใช้การปกครองคณะสงฆ์เข้าไปสั่งให้
เกิดหรือบริหารจัดการ แต่ควรเป็นการก่อตัวขึ้น
โดยอิสระโดยพระและฆราวาสที่สนใจเส้นทาง
พระนิพพาน และมีผู้ที่เข้าใจเรื่องการบริหาร
ศึกษาพอประมาณร่วมด้วย คณะสงฆ์ก็ตาม
ฝ่ายบ้านเมืองก็ตาม สังคมก็ตาม เป็นฝ่าย
สนับสนุนการเกิดขึ้นของวิทยาลัยทางพระพุทธ
ศาสนาเพื่อกการบรรลุลหรรณ โดยจะเรียกชื่อว่า

อะไรก็ตาม

ชาวพุทธไทยควรจะให้ความสนใจยุทธศาสตร์
พลังพระอรหันต์ให้มาก เพราะนี่จะเป็นการให้
แรงแก่การพระพุทธศาสนาในประเทศไทยมาก
ที่สุด

๗. การวิจัยและพัฒนาระบบพระพุทธศาสนา

สิ่งต่างๆ ดำรงอยู่เป็น “ระบบ” ในระบบมีองค์
ประกอบต่างๆ ถ้าองค์ประกอบครบและสัมพันธ์
กันอย่างถูกต้อง ระบบก็สามารถดำเนินไปได้ดี
ตามวัตถุประสงค์ เช่น ระบบรถยนต์ ถ้าองค์
ประกอบไม่ครบ เช่น แม่ขาดล้อไปตัว ขาด
พิวส์ไปเส้นหนึ่ง รถอาจวิ่งไม่ได้ หรือวิ่งไปเกิด
เรื่องเกิดราว

การทำอะไรๆ เรามักไม่ค่อยคิดถึงระบบ จับ
ได้อะไรอย่างสองอย่างก็ทำไป แต่ความไม่ครบ
องค์ประกอบของระบบหรือความพิการเชิงระบบ
ทำให้เรื่องดีๆ ที่หวังจะให้เกิดไม่เกิดขึ้น เรามักมี
ความรู้เชิงเทคนิคเป็นเรื่องๆ แต่ความรู้เชิงระบบ
มักไม่มี ทำให้พัฒนาหรือปฏิรูประบบไม่ได้

การจะทำให้การพระศาสนามีพลังควรจะมี
ความเข้าใจและพัฒนาเชิงระบบ

ระบบพระพุทธศาสนาในประเทศไทย น่าจะมี
องค์ประกอบอย่างน้อย ๘ ประการ ดังนี้

๑. ความเข้าใจหลักธรรม

๒. การรับคนเข้าบวช

๓. การรักษาพระวินัย

๔. การศึกษาของสงฆ์

๕. การปกครองคณะสงฆ์

๖. การเงินและทรัพย์สินสมบัติ

๗. ความสัมพันธ์กับสังคมและรัฐ

๘. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ สัมพันธ์และส่ง
ผลถึงกันและกัน กล่าวคือ

ความเข้าใจหลักธรรม เป็นประธาน ความ
เข้าใจหลักธรรมที่ถูกต้องจะเป็นหลักยึดให้องค์
ประกอบอื่นๆ เข้ารูปเข้ารอยไม่ผิดเพี้ยนไป ถ้า
เข้าใจไม่ถูกต้อง การพระศาสนาที่จะผันแปรผิด
เพี้ยนจนในที่สุดอันตรายานเหลือแต่มีจฉาภิภูฐฐีที่
เป็นอันตราย ขณะนี้ความเข้าใจหลักธรรมมีน้อย
หรือเลอะเลือน สมควรที่จะมีการสังคายนา

การรับคนเข้าบวช เป็นประตูเข้ามาสู่ความเป็นพระสงฆ์ศากยบุตรผู้จรรโลงพระศาสนา การรับคนเข้ามาผิดย่อมเป็นการบ่อนทำลายสถาบันพระพุทธศาสนาอย่างร้ายแรง ขณะนี้การรับคนเข้าบวชขาดความละเอียดพิถีพิถันโดยสิ้นเชิงสมควรได้รับการปฏิรูป

การรักษาพระวินัย พระวินัยเป็นพลังของหมู่คณะและก่อให้เกิดคุณค่าต่อสังคม การไม่ปฏิบัติตามพระวินัยจึงเป็นการทำลายพลังและลดคุณค่าของพระสงฆ์ต่อสังคม การลงโทษพระสงฆ์ที่ทำผิดวินัยก็ขาดประสิทธิภาพไม่เป็นไปเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธาในหมู่ประชาชน การปฏิรูปการรักษาพระวินัยเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งในการพัฒนาระบบพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การศึกษาของสงฆ์ การเรียนรู้เป็นหัวใจของพุทธศาสนา การมาบวชก็เพื่อมาเรียน ดังที่พูดว่ามาบวชเรียน แต่การเรียนรู้ของพระสงฆ์ไทยโดยทั่วไปก็ถือว่าอ่อนแอที่สุด ถ้าเทียบกับพระทิเบตที่ศึกษามาอย่างเข้มข้นและมีประสบการณ์ทางธรรมที่ทำให้ผู้คนทั่วไปในโลกได้รับประโยชน์ เรื่องนี้ควรได้รับการทบทวนอย่างจริงจัง เพราะถ้าเรื่องนี้อ่อนแอ องค์ประกอบอีก ๗ ประการก็พลอยอ่อนแอไปทั้งหมดและจับสาระสำคัญไม่ได้

การปกครองคณะสงฆ์ เรื่องนี้เป็นปัญหาเรื้อรังเรื่อยมา เพราะระบบการปกครองคณะสงฆ์จัดขึ้นตามการปกครองทางบ้านเมืองซึ่งเป็นระบบอำนาจ การพระศาสนาเป็นระบบธรรม การปกครองทางบ้านเมืองเป็นระบบอำนาจ

ระบบอำนาจเป็นธรรมย่อมไม่เข้ากัน ระบบการปกครองบ้านเมืองด้วยอำนาจก็ล้มสมัยแล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีปัญหาเลยว่า ระบบการปกครองคณะสงฆ์ควรได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยและเพื่อเอื้อเพื่อต่อการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องยากที่ยังหาความเห็นพ้องลงตัวไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงด้วยอำนาจคงจะทำได้ และทำให้เปลี่ยนแล้วสามารถทำงานให้เกื้อหนุนพระธรรมวินัยได้เป็นเรื่องยากยิ่ง คงจะต้องใช้การวิจัยและพัฒนาเข้ามาเป็นเครื่องมือดังจะได้กล่าวต่อไป

การเงินและทรัพย์สินสมบัติ การเงินและทรัพย์สินสมบัติของพระและของวัดเป็นเรื่องใหญ่ เป็นของมีคมที่บาดใจ และบาดพระธรรมวินัยได้ง่าย ในสมัยพุทธกาลพระพุทธรองค์และพระสงฆ์สาวก

ไม่ได้บริหารวัด ฆราวาสเป็นผู้บริหารวัด พระ
พุทธองค์และพระสงฆ์สาวกบริหารธรรม ดังที่
พระเจ้าพิมพิสารทรงดูแลวัดเวฬุวันที่กรุงราชคฤห์
อนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นผู้ดูแลวัดเชตวัน และ
นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นผู้ดูแลวัดบุพพาราม
ที่กรุงสาวัตถี เป็นต้น เมื่อครั้งท่านปัญญานันทะ
ไปครองวัดอุโมงค์ที่เชียงใหม่ ท่านเล่าว่าท่านไม่
ต้องบริหารวัดเลย เจ้าชั้นสิโรรสทำให้หมด ท่าน
แสดงธรรมอย่างเดียว

ในสมัยพุทธกาลที่เรียกว่าวัดก็ไม่ได้มีทรัพย์สิน
สมบัติอะไรมากมาย สมัยนี้วัดมีทรัพย์สินสมบัติที่มี
ราคาค่างวดมหาศาล สมภารต้องเป็นผู้บริหาร
ทรัพย์สินสมบัติอันมโหฬารเหล่านี้ หมดเวลาไปกับ
การบริหารทรัพย์สินสมบัติมากกว่าบริหารธรรม นี้
จะเป็นไปตามหลักธรรมละหรือ แล้วก็ไปเกิด
เรื่องเกิดราวกันขึ้นบ่อยๆ เช่นว่า สมภารร่ำรวย

มีเงินทองมากมาย แล้วพาลเชื่อมต่อไปเป็นเรื่อง
สีกา หรือหาไม่ก็เป็นช่องโหว่ที่ฆราวาสบางคน
มาหากินกับวัด หรือดังที่พูดกันติดปากว่า แบ่ง
กันคนละครึ่ง การวิจัยให้รู้สถานภาพทางการเงิน
และทรัพย์สินสมบัติของพระและของวัด และพัฒนา
ให้มีความถูกต้อง จะเป็นคุณต่อการพระศาสนา
ทำให้ระบบพุทธศาสนามีพลังของความถูกต้อง
และเป็นประโยชน์ต่อสังคมยิ่งๆ ขึ้นเป็นเอก
ประการ

ความสัมพันธ์กับสังคมและรัฐ พุทธบริษัท
ประกอบด้วยทั้งพระและฆราวาสประสานกัน
สมัยนี้ในทางธรรมเชื่อมด้วยกันทั้งคู่ และพระกับ
ฆราวาสแยกกันแบบ “ชั่วช่างชีดีช่างสงฆ์” ใน
ด้านหนึ่ง และ “เรื่องของชาวบ้านพระไม่เกี่ยว”
อีกด้านหนึ่ง เป็นส่วนสุดทั้งสอง ไม่ใช่ทางสาย

กลางแห่งสัมพันธภาพอันควร ในสมัยปัจจุบัน
สังคมมีความเชื่อมโยงสลับซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ต่างจากสังคมในสมัยพุทธ-
กาลสุดประมาณ สมควรจะมีการทบทวนความ
สัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคมในเชิงเกื้อกูล
ต่อกัน อันยังให้เกิดทั้งความตั้งมั่นแห่งพระธรรม
วินัย และทั้งสังคมแห่งการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ
แท้ที่จริงศีลคือการที่มีการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ
ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และระหว่างมนุษย์กับ
ธรรมชาติ ไม่ว่าจะสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
มนุษย์ก็ต้องสามารถเรียนรู้ที่จะมีการอยู่ร่วมกัน
ด้วยสันติหรือศีลได้ ศีลจึงกลายเป็นกระบวนการ
ทางปัญญาอย่างยิ่ง ไม่ใช่เป็นการให้และรับศีลอยู่
เท่านั้น อันเป็นสภาวะสถิต ไม่เกิดปัญญาแห่ง
การอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

ในครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์และพระสงฆ์สาวกไม่ได้ขึ้นกับรัฐใดรัฐหนึ่ง แต่มีอิสระ (เหมือนนกที่บินไป) ประกอบด้วยปัญญาและเมตตาอันไพศาล สั่งสอนตั้งแต่กระยาจก จนถึงเศรษฐี จนถึงพระราชา พระพุทธศาสนาในประเทศไทยอยู่ในความอุปถัมภ์ของรัฐมาโดยประวัติศาสตร์ จึงมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับรัฐกันมาจนเป็นปรกติธรรมดา ในขณะที่รัฐก็เปลี่ยนแปลงไปมาก สังคมก็เปลี่ยนแปลงไปมาก น่าจะมีการทบทวนว่า พระสงฆ์กับรัฐควรมีความสัมพันธ์กันเช่นใดจึงจะงาม ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและมีประโยชน์เกื้อกูลกัน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เรื่องนี้เป็นที่ถกเถียงกันมากกว่าที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร และหาความลงตัวมิได้ และคงจะไม่ได้ถ้าองค์ประกอบ

ทั้งหมดตั้งแต่ข้อ ๑ - ๗ ดังกล่าวข้างต้นยังไม่ลงตัว เพราะลักษณะของระบบพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์จะมากำหนดว่าพระราชบัญญัติควรเป็นอย่างไร และพระราชบัญญัติจะเอื้อเพื่อต่อระบบพระพุทธศาสนาที่พึงประสงค์อย่างไร ซึ่งเป็นเรื่องยากมาก มิใช่สักแต่จะทำด้วยอำนาจ แล้วก็ไม่สามารถแก้ปัญหาของระบบการพระพุทธศาสนาได้จริง

เรื่องของพระพุทธศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคมหลายสถาบัน เช่น สถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาล ระบบราชการ คณะสงฆ์ พระสงฆ์ และประชาชนโดยทั่วไป ความเข้าใจและความต้องการของแต่ละฝ่ายไม่ตรงกัน ไม่มีสถาบันหนึ่งใดมีความพร้อมในตัวเองและมีพลังพอที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบพระพุทธศาสนาได้ เพราะองค์ประกอบต่างๆ ตามที่

กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องยากทั้งสิ้น และยังไม่มี
ความรู้พอเพียงในเรื่องนั้นๆ ในสภาพอย่างนี้วิธี
การที่นำไปสู่การพัฒนา ระบบพระพุทธศาสนาได้
คือ การวิจัยระบบพระพุทธศาสนา ควรจะมีทั้ง
พระและฆราวาสที่เข้าใจพระพุทธศาสนา ร่วมกัน
วิจัยระบบพระพุทธศาสนา โดยเชิญผู้มีส่วนได้
ส่วนเสียมาร่วมกันตั้งโจทย์วิจัย หรือร่วมวิจัย
เมื่อวิจัยได้ความรู้มาก็นำมาสู่การเรียนรู้ร่วมกัน
ของผู้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง โดยอาศัย
ความรู้ที่ชัดเจนในเรื่องหนึ่งๆ และโดยการเรียนรู้
ร่วมกันในความรู้นั้นๆ โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับการ
เปลี่ยนแปลง ความรู้และการเรียนรู้ร่วมในการ
ปฏิบัติ จนมีปริมาณมากพอที่จะถึงจุดเปลี่ยน ก็
จะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น นี่คือการที่เรียกว่า การ
วิจัยและพัฒนา (Research and Development =
R&D) อันหมายถึง การวิจัยเพื่อพัฒนาหรือการ

วิจัยในการพัฒนา อันเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังใน
การแก้ไขเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ยาก

โดยที่การพัฒนาระบบพระพุทธศาสนามี
ความสำคัญอย่างยิ่งต่อความยั่งยืนของพุทธ
ศาสนา และต่อบทบาทของพระพุทธศาสนาใน
การสร้างความร่วมมือเป็นสุขในประเทศไทย
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กรมการ
ศาสนา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.) สภาวิจัย ควรร่วมกันส่งเสริมให้มีกลุ่ม
ผู้วิจัยที่เหมาะสม ทำการวิจัยระบบพุทธ
ศาสนาในประเทศไทยโดยนัยดังกล่าวข้างต้น
ต้องมีความพิถีพิถันและความประณีตในการ
จัดการ ต้องมีกลุ่มที่เหมาะสมก่อตัวขึ้นเอง จะ
ไปใช้คำสั่งให้เกิดคงจะไม่ได้ ทางที่ดีบุคคลที่
เหมาะสมควรจะก่อตัวขึ้นเอง และองค์กรต่าง ๆ
ดังกล่าวข้างต้นเข้าสนับสนุน อาจมี สถาบันวิจัย

ระบบพระพุทธศาสนา เป็นสถาบันของรัฐที่เป็นอิสระ โดยไม่ใช่ระบบราชการ ทำนองเดียวกับสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) และสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.) ก็ได้ ขออย่าว่า งานยากๆ ที่ต้องการกระบวนการทางปัญญาต่อเนื่องเช่นนี้ ถ้าตั้งเป็นหน่วยงานในระบบราชการจะทำงานไม่สำเร็จ ควรศึกษาองค์กรใหม่ๆ ที่เป็นองค์กรของรัฐที่ไม่ใช่หน่วยราชการ อันมีมากขึ้นเรื่อยๆ ในประเทศไทย

ปัจฉิมกถา

สังคมสมัยใหม่เชื่อมโยงอย่างสลับซับซ้อน และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เร็วกว่าที่มนุษย์จะสามารถเผชิญกับสภาวะใหม่ๆ จึงเกิดความเครียดและพฤติกรรมเบี่ยงเบนในหลายรูปแบบ ได้มีความพยายามนานาประการที่จะแก้ไขปัญหา แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าไรในโลกยังเต็มไปด้วยความขัดแย้ง ความรุนแรง ความอยุติธรรมทางสังคม การขาดศักดิ์ศรีและ

คุณค่าความเป็นมนุษย์ มีความท้อแท้สิ้นหวัง
กันมาก เพราะความใหญ่โตของปัญหา และ
โครงสร้างที่กดทับมนุษย์ทำให้แต่ละคนรู้สึกไร้
ศักยภาพที่จะเข้าแก้ไข

แน่นอนในสภาพเช่นนี้ มนุษย์ย่อมต้อง
แสวงหาปัญญาหลายๆทางเพื่อจะหาทางแก้วิกฤต
สำหรับประเทศไทย นอกเหนือจากภูมิปัญญา
สากลซึ่งจะต้องใช้แล้ว เรามีภูมิปัญญาดั้งเดิม
เป็นพื้นฐานอยู่คือพระพุทธศาสนา พระพุทธ
ศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์อย่างหนึ่ง
ซึ่งแม้จะถูกฝังกลบด้วยวัฒนธรรมวัตถุนิยม
บริโภคนิยมที่มากับสังคมสมัยใหม่ก็ยังมีร่องรอย
เหลืออยู่ลึกๆสมควรได้รับความสนใจหยิบยก
ขึ้นมาเจียรระไน และทำเป็นยุทธศาสตร์พระพุทธ
ศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย

พระพุทธศาสนาให้โลกทรรศน์และวิธีคิดที่สามารถปลดปล่อยปัจเจกบุคคลไปสู่อิสรภาพ ความสุข และความสร้างสรรค์อันยิ่งใหญ่ และมีเป้าหมายคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หัวใจของพระพุทธศาสนา คือกรุณาและปัญญา เมื่อเจริญให้มากซึ่งกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสิ่ง จะเกิดความสงบ ความสดชื่น และพลังปัญญาต้องแทงทะลุถึงสังคมปัจจุบัน ระบบพุทธศาสนา และการบริหารจัดการ ถ้าเพียงแต่สรรเสริญธรรมะไปเรื่อย ๆ โดยไม่เข้าใจความเป็นจริงและสนใจเรื่องการจัดการ แม้มีความปรารถนาดี การพระศาสนาก็จะเข้าไปสู่สภาวะวิกฤตยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ การจัดการคือ การจัดการ การวิจัยให้รู้ความเป็นจริงขององค์ประกอบต่าง ๆ และเชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ อย่างเหมาะสม

จนเกิดผลตามวัตถุประสงค์ การจัดการเป็น
ปัญญาอีกประเภทหนึ่ง เป็นอิทธิปัญญาหรือ
ปัญญาที่จะทำให้สำเร็จ ชาวพุทธจึงควรสนใจ
ปัญญาเชิงการจัดการด้วย

ที่ใช้หัวข้อว่า ยุทธศาสตร์พระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย แทนที่จะใช้คำว่าพระพุทธศาสนากับการพัฒนาประเทศไทย เพราะประการหลังมักพูดกันลอยๆ โดยปราศจากการคิดเชิงการจัดการให้บรรลุผล เป็นเพียงแนวคิด แต่ยุทธศาสตร์ คือ การจัดการขนาดใหญ่ที่จะบรรลุผลสัมฤทธิ์ให้ได้ โดยผนวกการวิจัย-การเรียนรู้โดยสังคม-การเชื่อมโยงกับอำนาจรัฐ ที่เรียกว่า “สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา” เข้ามาเขยื้อนสิ่งที่ยาก การทำเรื่องที่ยากต้องมีผู้ที่มีฉันทะแรงกล้าที่จะทำให้สำเร็จ และใช้ปัญญาโดยรอบด้านที่จะขับเคลื่อนไปสู่ความสำเร็จ

พุทธศาสนาเป็นภูมิปัญญาสูงสุดของมนุษย์
และพุทธศาสนาก็เป็นทรัพยากรของชาติ ควรที่
คนไทยจะเข้าใจและเห็นคุณค่าแห่งดวงประทีปนี้
และนำมาใช้ให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขและสร้าง
บ้านเมืองที่ร่มเย็นเป็นสุข ไปพ้นจากโมหภูมิ สู่
การเป็นสังคมที่เข้มแข็ง เอื้ออาทร และมีปัญญา

ตีพิมพ์ครั้งแรกโดยแบ่งพิมพ์เป็น ๓ ตอน ใน มติชนสุดสัปดาห์
ฉบับประจำวันที ๑๒ - ๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๖ ปีที่ ๒๔ ฉบับที่
๑๒๑๗, ฉบับประจำวันที ๑๙ - ๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๖ ปีที่ ๒๔
ฉบับที่ ๑๒๑๘, ฉบับประจำวันที ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๖ - ๑
มกราคม ๒๕๔๗ ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๑๒๑๙

องค์กรร่วมจัดพิมพ์

มูลนิธิไทยสค์มทอ **สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง**

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ ถ.พรานนก เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๔๑๑-๐๗๗๔, ๐-๒๔๑๒-๐๗๔๔, ๐-๒๘๖๖-๑๕๕๗

โทรสาร ๐-๒๘๔๘-๙๗๕๖ www.komol.org

E-mail : komol@komol.org สั่งซื้อหนังสือ book@komol.org

มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก

๖๖ ในสวนอุทยานเบญจสิริ ซอยสุขุมวิท ๒๔ ถนนสุขุมวิท

เขตคลองเตย กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐

โทรศัพท์ (๖๖๒) ๐-๒๒๕๘-๐๓๖๙-๗๓ โทรสาร (๖๖๒) ๐-๒๒๕๘-๐๓๗๒

<http://www.wb-university.org>

E-mail : wbucentre@ksc.th.com

เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย

๘/๒๓ ซ.บ้านช่างหล่อ ถ.พรานนก เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๘๖๖-๒๗/๒๑-๒ โทรสาร ๐-๒๘๖๖-๒๗/๒๒

E-mail : b_netmail@yahoo.com <http://budnet.info>

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

๘๗๘ ชั้น ๓๔ อาคาร เอส. เอ็ม. ทาวเวอร์ ถ.พหลโยธิน

แขวงสามเสนใน พญาไท กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๒๘๘-๐๕๐๐ โทรสาร ๐-๒๒๘๘-๐๕๐๑

www.thaihealth.or.th

มูลนิธิสอสร้างสรรค์

๑๕๓๗/๔ ถ.ลาดพร้าว แขวงสามเสนนอก เขตห้วยขวาง

กรุงเทพฯ ๑๐๓๒๐

โทรศัพท์ ๐-๑๘๓๑-๔๘๙๖ โทรสาร ๐-๒๕๑๒-๒๐๕๐

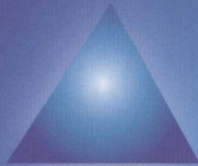
มูลนิธิสอสร้างสรรค์-สฤษดีวงศ์

๑๑๖๘ ซอยพหลโยธิน ๒๒ ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๑๑-๕๘๕๕ โทรสาร ๐-๒๕๓๙-๒๑๒๒, ๐-๒๕๓๙-๒๑๔๓

www.ssf.or.th E-mail : info@ssf.or.th

พระพุทธศาสนาก็เป็นสมบัติของประเทศไทยอยู่แล้ว

แม้จะพร่องไปแต่ก็ยังฝังตัวอยู่

ง่ายที่จะนึกถึงและสื่อสารให้นึกถึง

น่าจะถึงคราวที่สังคมไทยจะต้องเจียรไนรัตนะอันฝังตัวอยู่ในโคลนตมแห่งวัตถุนิยม

ขึ้นมาใช้เพื่อสร้างความเจริญอย่างแท้จริงให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข

จัดพิมพ์โดย

มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์

มูลนิธิสคศรี-สฤษดิ์วงศ์

มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งโลก

ศ.พ.ธ.

เครือข่ายชาวพุทธเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทย

มูลนิธิโกลบอลคอมเมิสส์ สำนักงานพิมพ์มูลนิธิโกลบอลคอมเมิสส์ทอง

สสส สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส.)

ISBN 974-7233-

9 789747 23337

ราคา ๒๕ บ